

Paweł Jagiełło
(Uniwersytet Wrocławski)

APOSTAZJA OD KATOLICYZMU W PRAWIE KANONICZNYM I W PRAWIE POLSKIM¹

ABSTRACT

APOSTASY FROM CATHOLICISM IN CANONIC LAW AND POLISH LAW

Article describe regulations concerning apostasy from Catholic Church in polish law and canon law. Republic of Poland is one of european democratic states that honor human rights, include religious freedom. Polish law regulate relations between state and churches in Constitution, Concordat between Republic of Poland and the Holy See, and in acts. Apostasy was mentioned in the Holy Bible (in Old and New Testament) and in scriptures of Apostolic Fathers and Church Fathers. Apostasy was penalized by Catholic Church and by states. Now it is one of the crimes typified in the Code of Canon Law. Polish Episcopal Conference regulated procedure of apostasy by decree.

KEYWORDS: Poland, Catholicism, canon law, religious freedom, apostasy

SŁOWA KLUCZOWE: Polska, katolicyzm, prawo kanoniczne, wolność religijna, apostazja

Wstęp

Rzeczpospolita Polska jest jednym z państw leżących w zasięgu kultury zachodniej. Po upadku żelaznej kurtyny również w Polsce dominującym światopoglądem, kształtującym m.in. system prawa i całe życie publiczne,

¹ Praca naukowa finansowana ze środków budżetowych na naukę w latach 2015–2019 jako projekt badawczy w ramach programu pod nazwą „Diamentowy Grant”.

stał się liberalny demokratyzm. Jego immanentnym składnikiem jest zaś zbiór praw i wolności, zwany prawami człowieka. Powstające po roku 1989 w dawnych państwach bloku sowieckiego konstytucje również zawierały zbiór podstawowych praw i wolności, z których niektóre przysługiwały każdemu człowiekowi, który znalazł się pod jurysdykcją danego państwa, inne zaś były związane z obywatelstwem. Uchwalona w 1997 roku obowiązująca aktualnie Konstytucja RP nie jest tutaj wyjątkiem². Jednym z ważniejszych elementów takiego zbioru jest zaś wolność religijna. Przez stulecia kształtowania się kultury zachodniej ścierały się różne poglądy na temat tego, czy człowiekowi przysługuje wolność decydowania o swoim wyznaniu, czy też państwo powinno zadbać o zbawienie swoich obywateli (wcześniej poddanych). Ostatecznie zwyciężyła koncepcja wolności religijnej, wpływająca w sposób decydujący na kształtowanie się stosunków państwo–kościół. Jednym ze składników wolności religijnej jest zaś wolność do porzucenia wyznawanej religii. Odstąpienie od religii nazywane jest apostazją. Słowo te pochodzi z języka starogreckiego i dosłownie oznacza oddalenie, odstąpienie lub oddzielenie³. Słownik Stronga tłumaczy słowo ἀποστασία (apostasia) jako odpadnięcie, zdrada, odstępstwo. Jest to rzeczownik rodzaju żeńskiego, natomiast rodzaj nijaki ἀποστασιον (apostasion) oznaczał rozwód (oddalenie żony), list rozwodowy⁴. Słowo apostasia występowało w Biblii m.in. w II Liście do Tesaloniczan 2,3, który to fragment zapowiadał właśnie odstępstwo od chrześcijaństwa⁵.

Polskie uregulowanie stosunków państwo–kościół

Dominującym wyznaniem w Rzeczypospolitej Polskiej jest rzymski katolicyzm, w związku z tym przedmiotem rozważań będzie apostazja od Kościoła katolickiego. Dodatkowym argumentem, przemawiającym za zajęciem się właśnie tą problematyką, jest dominująca praktyka udzielania

2 Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483 z późn. zm.

3 J.W. Syryjczyk, *Apostazja od wiary w świetle przepisów kanonicznego prawa karnego. Studium prawnohistoryczne*, Warszawa 1984, s. 7.

4 J. Strong, *Grecko-Polski Słownik Stronga*, tłum. A. Czwojdrak, Warszawa 2015, s. 94.

5 *Biblia to jest Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, Warszawa 1999.

sakramentu chrztu świętego, co implikuje włączenie do wspólnoty Kościoła, już w wieku niemowlęcym na podstawie decyzji rodziców dziecka. Stosunki Rzeczypospolitej Polskiej i Kościoła katolickiego są unormowane w Konstytucji RP, w Ustawie o gwarancjach wolności sumienia i wyznania, w Ustawie o stosunku Rzeczypospolitej Polskiej do Kościoła katolickiego, a także w Konkordacie pomiędzy Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską. Ogół uregulowań prawnych, które określają stosunek państwa do religii, nazywany jest prawem wyznaniowym. Tworzenie prawa wyznaniowego charakteryzuje się swoistą dwupoziomowością. Najpierw państwo określa swój generalny stosunek do religii, następnie zaś tworzy regulacje normujące stosunki z konkretnym kościołem, lub związkiem wyznaniowym. Ową metodę stosuje również ustrojodawca i ustawodawca polski. Uregulowania generalne zostały ujęte w Konstytucji RP, natomiast regulacje szczegółowe w aktach niższego rzędu, jak Konkordat, czy ustawy. By zbadać model ogólny stosunków państwo–kościół należy więc wyinterpretować z tekstu ustawy zasadniczej (również z preambuły) zasady prawne dotyczące tych stosunków. Pierwsza z zasad to zasada demokratycznego państwa prawa (art. 1 Konstytucji), respektującego podstawowe wartości ludzkie i chrześcijańskie dziedzictwo duchowe narodu (a więc nie tylko proste działanie organów państwa zgodnie z ustawami, ustawy muszą mieć uzasadnienie aksjologiczne). Następnie obowiązuje zasada poszanowania wolności sumienia i religii (art. 53 Konstytucji RP). Jest to najistotniejsza zasada w świetle omawianej problematyki. Obejmuje ona wolność posiadania lub przyjmowania religii, uzewnętrzniania jej, wychowania dzieci zgodnie z własnymi przekonaniemami (co jednak musi uwzględniać m.in. wolność religijną dziecka). Nie można nikogo zmusić do uczestnictwa w praktykach religijnych, ani do ujawnienia swojego światopoglądu, przekonań religijnych, czy wyznania. Oprócz tego należy wymienić następujące zasady: zasada równouprawnienia kościołów i związków wyznaniowych – art. 25 Konstytucji, ust. 1 (nie oznacza ono identyczności, kościoły i inne związki wyznaniowe mają być traktowane identycznie tam, gdzie każdy posiada taką samą cechę i z uwagi na ta cechę), zasada bezstronności władz publicznych wobec przekonań religijnych, światopoglądowych i filozoficznych, wraz z gwarancją swobody ich wyrażania w życiu publicznym – art. 25 ust. 2, zasada autonomii i niezależności państwa i kościoła (także bardzo ważna zasada, rozwijana w aktach prawnych niższego rzędu, stwarzająca możliwość stosowania prawa kanonicznego w sprawach wewnętrznych

Kościół katolickiego), a także współdziałania dla dobra wspólnego – art. 25 ust. 3, zasada regulacji stosunków między państwem a kościołami i związkami wyznaniowymi na podstawie umowy międzynarodowej i ustaw (Kościół katolicki), lub na podstawie ustaw uchwalonych na podstawie umów zawartych z właściwymi przedstawicielami (pozostałe) – art. 25 ust. 4–5, zasada regulacji stosunków między państwem i Kościołem w drodze porozumienia⁶. Następnym w kolejności hierarchicznej jest Konkordat, podpisany 28 lipca 1993 r., ratyfikowany przez Rzeczpospolitą Polską 23 lutego 1998 r. Konkordat w preambule zaznacza kierowanie się prawnomiędzynarodowymi normami, w tym dotyczącymi wyeliminowania wszelkich form nietolerancji i dyskryminacji ze względu na wyznawaną religię. Artykuł 1 Konkordatu ustanawia autonomię państwa i Kościoła. Art. 5 natomiast mówi o stosowaniu przez Kościół katolicki w sprawach wewnętrznych prawa kanonicznego⁷. Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania w art. 1 również wprowadza zasadę wolności sumienia i wyznania. Jest ona rozwinięta w przepisach art. 2–7. Dalsze przepisy ustawy mówią m.in. o działaniu kościołów i innych związków wyznaniowych w konstytucyjnych ramach ustrojowych (art. 8), równouprawnieniu wszystkich kościołów i związków wyznaniowych bez względu na formę uregulowania ich sytuacji prawnej (art. 9 ust. 2 pkt 3), czy też o niezależności kościołów i związków wyznaniowych od państwa przy wykonywaniu funkcji religijnych (art. 11 ust. 1)⁸. Wreszcie pozostaje Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej. Art. 2 ustawy mówi o rządzeniu się przez Kościół w swoich sprawach własnym prawem (czyli prawem kanonicznym)⁹.

Analizując przytoczone przepisy, trzeba przede wszystkim zaznaczyć pełną akceptację stosowania przez Kościół katolicki w jego własnych sprawach prawa kanonicznego. Wskazuje na to konstytucyjna zasada

6 J. Krukowski, *Konstytucyjny model stosunków między państwem a kościołem w III Rzeczypospolitej*, [w:] *Prawo wyznaniowe w systemie prawa polskiego*, A. Mezglewski (red.), Lublin 2004, s. 79–81, 83–84, 87–89, 90, 94–95, 99–100.

7 Konkordat między Stolicą Apostolską, a Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r., Dz.U. Nr 51, poz. 318.

8 Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania, Dz.U. z 1989 r. Nr 25 poz. 155 z późn. zm.

9 Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej, Dz.U. z 1989 r. Nr 29 poz. 154. z późn. zm.

autonomii państwa i kościołów, wyrażona w art. 25 ust. 3. Zasada ta powtórzona i rozwinięta jest przez odpowiednie przepisy Konkordatu i obu omawianych ustaw. W związku z powyższym należy zauważyć, że omawiana w artykule kwestia wchodzi w zakres normowania szczególnego, niezależnego porządku prawnego, jakim jest prawo kanoniczne. Prawo te określa strukturę organizacyjną Kościoła, funkcjonowanie i powoływanie władz i organów kościelnych, wreszcie zaś prawa i obowiązki wyznawców¹⁰. Autonomia i niezależność nie oznaczają, że porządki te na siebie wzajemnie nie wpływają. Tak jak w omawianych zresztą przypadkach prawo państwowe odsyła do kanonicznego, tak samo prawo kanoniczne zawiera odesłania do przepisów prawa świeckiego¹¹. Dalsze rozważania polegać więc będą na dogłębnej analizie przepisów prawa kanonicznego, normujących problematykę apostazji. Następnie zaś zostaną one porównane z przepisami prawa państwowego gwarantującymi wolność wyznania, by sprawdzić, czy czynią zadość zasadzie wolności wyznania, w tym przypadku w znaczeniu negatywnym – wolności od wyznania danej religii. Państwo świeckie jest bowiem gwarantem wolności wyznania każdego obywatela¹² – art. 1 Ustawy o gwarancjach wolności sumienia i wyznania zaznacza, że państwo **zapewnia** każdemu obywatelowi wolność sumienia i wyznania. Nie chodzi więc tutaj wyłącznie o bierną akceptację, może okazać się konieczna państwowa interwencja w celu ochrony tego dobra prawnego.

Apostazja – katolickie znaczenie pojęcia i rys historyczny

Pojęcie apostazji występuje już w starożytnym przekładzie Starego Testamentu na język grecki, zwanym Septuagintą. Używane jest na określenie odstąpienia od Boga, jak też na bunt całego narodu, lub poszczególnych Izraelitów przeciwko Bogu poprzez odstąpienie od religii i Przymierza. Mianem odstępstwa można było określić każdy grzech przeciwko Bogu.

¹⁰ M. Pietrzak, *Prawo wewnętrzne (kanoniczne) Kościołów i związków wyznaniowych w polskim systemie prawnym*, [w:] *Prawo państwowe a prawo wewnętrzne związków wyznaniowych*, K. Krasowski, M. Materniak-Pawłowska, M. Stanulewicz (red.), Poznań 2010, s. 140–141.

¹¹ B. Rakoczy, *Ustawa o stosunku państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Warszawa 2008, s. 31.

¹² M. Pietrzak, *Prawo wewnętrzne...*, *op. cit.*, Poznań 2010, s. 138.

Jednak odróżniane jest okazanie Bogu nieposłuszeństwa poprzez złamanie jednego z licznych przepisów od całkowitego odejścia od niego poprzez cześć oddawaną innym bogom. Tak więc główne i podstawowe znaczenie terminu apostazja w Starym Testamencie to całkowite odstąpienie od Boga i Jego Przymierza, wyrażające się w sprawowaniu kultu sprzecznego z Przymierzem. Bunt polityczny był równoznaczny z religijnym, dlatego również nazywano go apostazją (król był bowiem Bożym pomazańcem). Na podstawie powyższych rozważań można dojść do wniosku, że apostazja w rozumieniu Starego Testamentu była równoznaczna z konwersją na inną religię. Księgi Starego Przymierza nie przewidują przypadku ateizmu.

W Nowym Testamencie zachodzi zasadnicza zmiana w rozumieniu pojęcia apostazji. Stanowi ją bowiem odejście od Chrystusa, zaprzeczenie Jego boskości. Odstępstwo stanowiłoby więc zarówno przyjęcie religii pogańskiej, jak i konwersja na judaizm, a także niewiara. Apostazja to zarówno odstąpienie od prawdziwej wiary, jak i przyjęcie skrajnie innej nauki (np. przyłączenie się do Antychrysta, czyli do poglądów, że Jezus Chrystus nie przyszedł w ciele). Odstąpienie od Chrystusa oznacza odstąpienie od Boga¹³.

Pseudoapostolskie dzieło „Didache” podejmuje problematykę apostazji i bałwochwalstwa. Oddawanie czci innym bogom poprzez spożywanie mięsa ofiarnego, choć potępiane, nie jest jednak utożsamiane z całkowitym porzuceniem wiary. Rozważano również, czy apostat może uzyskać rozgrzeszenie po odbytej pokucie. Hermas stwierdził, że owszem, ale tylko raz w życiu. Odróżnia on również apostazję od herezji. Choć jeden i drugi czyn wyrządza Kościołowi podobnie poważną szkodę, jednak naruszenie dobra jest obiektywnie inne. Według pseudo-Ignacego istota apostazji to odejście od Boga i odłączenie od Chrystusa i Ducha Świętego. Apostatą został nazwany również szatan.

Ojcowie Kościoła również zajęli się problemem apostazji. Jednym z problemów był wyżej już opisany dylemat, czy apostatom należy się rozgrzeszenie. Istniały dwie tendencje. Jedna kategorycznie się temu sprzeciwiała, druga natomiast pozwalała wrócić do kościoła po odbyciu stosownej pokuty. Odróżniano także apostazję dobrowolną od dokonanej pod przymusem. Przedstawicielem rygorystycznego kierunku był Tertulian. Sprzeciwiał się udzielaniu święceń neofitom i apostatom przez

¹³ J.W. Syryjczyk, *Apostazja od wiary...*, *op. cit.*, s. 8–14.

heretyków. Herezję uważał za tak poważny problem, że porównywał ją z apostazją. Według niego heretycy nie byli chrześcijanami, a więc wyłączali się z Kościoła – skutek taki sam jak przy apostazji. Problematykę apostazji podejmował również św. Cyprian. Ponieważ uznawał zasadę, iż poza Kościołem nie ma zbawienia, stawiał apostazję, herezję i pogaństwo na jednej płaszczyźnie. Istotą apostazji jest odejście od Boga, utożsamia się to z porzuceniem Kościoła katolickiego. Herezja to apostazja od jedności wiary w Kościele. Apostazja różni się jednak od herezji. Podczas gdy śmierć męczeńska zmywa grzech apostazji, heretyk zabity za wyznawanie imienia Chrystusa nie może być uznany za męczennika i nie zostają odpuszczone jego winy. Według Orygenesa apostazja jest między innymi zerwaniem umowy Boga z człowiekiem, zawartej przez sakrament chrztu. Do dokonania apostazji wymagana jest całkowita dobrowolność. Dokonanie bałwochwalstwa bez wewnętrznej zgody na to, pod przymusem, nie stanowi apostazji, a jedynie grzech bałwochwalstwa. Orygenes odróżnia także apostazję od herezji. Klemens Aleksandryjski, św. Ireneusz i św. Ambroży wiążą apostazję z całkowitym odejściem od Boga. Dwaj ostatni ojcowie nazywają apostatą szatana. Według św. Augustyna apostazja to odejście od Boga i wyparcie się Chrystusa. Augustyn widział również różnicę między apostazją i herezją – heretycy jego zdaniem czczą Boga, nie ogranicza także pojęcia chrześcijanina tylko do katolików¹⁴.

Apostazja od początku była zagrożona poważnymi karami kościelnymi. Synod w Elwirze z 306 r. przewidywał za ten czyn dożywotnią ekskomunikę. Synod w Arles dopuszczał apostatom, znajdującym się w niebezpieczeństwie śmierci, na powrót do wspólnoty z Kościołem (314 rok). Na odbywającym się w tym samym roku synodzie w Ancyrze ustanowiono dla skruszonych apostatów długą pokutę. Papież Bonifacy VIII wprowadził zasadę jednakowego karania apostazji i herezji. Natomiast Benedykt XIV ustanowił karę ekskomunikacji mniejszej dla chrześcijan, którzy przyjmowali imiona niechrześcijańskie z obawy przed islamem (1754 r.). W roku 1869 Pius IX wprowadził za apostazję karę ekskomunikacji *latae sententiae*, zastrzeżoną papieżowi. Stosowano również następujące kary – degradację, pozbawienie wolności, konfiskatę majątku. KPK z 1917 roku utrzymał wyżej opisaną karę ekskomunikacji, natomiast kary dodatkowe to: depozycja, degradacja, pozbawienie beneficjum, godności, pensji, urzędów i funkcji kościelnych. Od IV wieku w cesarstwie rzymskim

¹⁴ *Ibidem*, s. 14–26.

za apostazję karała również władza państwowa. Gdy chrześcijaństwo stało się religią państwową, było to już przestępstwo nie tylko przeciwko religii, ale też dobru państwa. Pierwsze kary przewidziano już za Konstantyna Wielkiego i za Konstancjusza II (tutaj kara konfiskaty majątku). Z początku karano tylko za apostazję na rzecz judaizmu. Walczyć z apostazją na rzecz pogaństwa zaczął dopiero Teodozjusz I. Wcześniej, pomiędzy legalizacją chrześcijaństwa, a ustanowieniem go religią państwową, miał miejsce jeden z najbardziej znanych przypadków apostazji, dobrze udokumentowany źródłowo. Chodzi o cesarza Juliana. Zyskał on nawet przydomek apostaty. Ciężko jednak, na podstawie pozostawionych źródeł i ich analizy stwierdzić, czy postępek Juliana rzeczywiście można nazwać apostazją. Większość badaczy w każdym razie uważa, że został ochrzczony, w tym więc wypadku przestępstwo apostazji byłoby dokonane. Nie można jednak nie wspomnieć, że jego chrześcijaństwo to wiara dziecka, która nie przekształciła się w wiarę dorosłego człowieka. Na niechęć wobec wiary chrześcijańskiej wpłynęły ciężkie przeżycia osobiste (jak m.in. brak domu rodzinnego), zły przykład duchowieństwa ariańskiego i cesarza Konstancjusza. Ostatecznie, ze względu na przywiązanie do kultury greckiej, Julian stał się poganinem¹⁵. Z początku karano za apostazję także katechumenów, natomiast już w Kodeksie Justyniana stosowna konstytucja została pominięta, gdyż prawna przynależność do Kościoła przyznawana była tylko ochrzczonym. Zdarzało się karanie herezji (manicheizmu) jako apostazji. Kara państwowa nie przysługiwała za apostazję dokonaną pod wpływem ciężkiej bojaźni. Jednolite traktowanie apostazji (do judaizmu i do pogaństwa) pojawiło się w konstytucji z roku 426. Zwyczajnych apostatów karano np. konfiskatą majątku, czy zakazem sporządzania testamentu, za zmuszanie do apostazji groziła kara śmierci. Funkcjonowała także kara infamii (w stosunku do osób posiadających jakąś godność z nadania lub z urodzenia), wygnania, odizolowania od wspólnoty ludzkiej, pozbawienia praw do występowania w charakterze świadka¹⁶. W średniowieczu kara śmierci była wymierzana za ciężkie przypadki apostazji¹⁷.

15 L. Bielas, *Apostazja cesarza Juliana w świadectwach antycznych pisarzy i w nowożytnej historiografii*, Kraków 2001, s. 233.

16 J.W. Syryjczyk, *Apostazja od wiary...*, *op. cit.*, s. 28–42 i 156–167.

17 W. Wójcik, J. Krukowski, F. Lempa, *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 r. Księga V. Dobra doczesne Kościoła. Księga VI. Sankcje w Kościele*, Lublin 1987, s. 220–221.

Apostazja w prawie kanonicznym

By przejść do rozważań prawnokanonicznych, należy z początku zdefiniować pojęcie apostazji. Z pomocą przychodzi kościelny ustawodawca. Kanon 751 KPK¹⁸ zawiera bowiem definicje legalne herezji, apostazji i schizmy. Apostazja to całkowite porzucenie wiary chrześcijańskiej. Przepis umieszczony jest w Księdze III KPK, zatytułowanej „Nauczycielskie zadanie kościoła”. Apostazja jest więc przykładem nieposłuszeństwa urzędowi nauczycielskiemu. Na uwagę zwraca użyty zwrot „wiera chrześcijańska”, a nie „wiera katolicka”. W sposób wyraźny wyklucza to z grona apostatów konwertytów na inne wyznania chrześcijańskie¹⁹. Ich postępek zaliczać by się mógł do przestępstw herezji (uporczywe, po przyjęciu chrztu, zaprzeczanie jakiejś prawdy, w którą należy wierzyć wiarą boską i katolicką, albo uporczywe powątpiewanie o niej) i schizmy (odmowa uznania zwierzchnictwa Biskupa Rzymskiego lub utrzymywania wspólnoty z członkami Kościoła, uznającymi to zwierzchnictwo)²⁰. Apostazja stanowi złamanie przepisu kanonu 209 § 1, który zobowiązuje wiernych do zachowania wspólnoty z Kościołem. Wspólnota musi być zachowana w wierze, sakramentach i dyscyplinie. Jest to przepis zobowiązująco-uprawniający, gdyż wierny ma prawo i obowiązek do zachowania wspólnoty. Zachowanie wspólnoty z Kościołem to podstawowe kryterium legitymizacji i główna granica wykonywania wszystkich obowiązków i uprawnień przez ochrzczonych, także tych, które uszczegółwiają te wprowadzone omawianym przepisem, a więc obowiązek prowadzenia życia świętego (kan. 210), obowiązek i uprawnienie do apostołatu (kan. 211) i prawo do otrzymania posługi słowa i sakramentów (kan. 213)²¹. Apostazja to jedno z przestępstw przeciwko religii i jedności

18 Kodeks Prawa Kanonicznego, promulgowany 25 stycznia 1983 r. bullą *Sacrae disciplinae leges* papieża Jana Pawła II.

19 J.W. Syryjczyk, *Apostazja od wiary...*, *op. cit.*, s. 75–76. Autor nie omawia aktualnego KPK, a jedynie jego projekt z 1980 roku. Niemniej omawiany przepis, w projekcie umiejscowiony w kanonie 710, definiuje apostazję w ten sam sposób.

20 P. Hemperek, W. Góralski, F. Przytuła, J. Bakalarz, *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 r. Księga III. Księga III. Nauczycielskie zadanie Kościoła. Księga IV. Uświęcające zadanie Kościoła*, Lublin 1986, s. 15.

21 J. Dyduch, W. Góralski, E. Górecki, J. Krukowski, M. Sitarz, *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*. t. II/1: *Księga II. Lud Boży. Część I. Wierni chrześcijanie. Część II. Ustrój hierarchiczny Kościoła*, Poznań 2005, s. 25.

kościół, stypizowane w Kanonie 1364 Kodeksu Prawa Kanonicznego. Zagrożone jest ono karą ekskomuniki, wiążącą z mocy prawa. Jeżeli zaś wystąpią takie przesłanki, jak długotrwały upór lub wielkość zgorzenia, można dołączyć także inne kary. Przesłanki konieczne do zaistnienia przestępstwa apostazji są więc dwie. Po pierwsze, apostata musi być ochrzczony w imię Trójcy Świętej. Nie można więc mówić o apostazji, gdy odwoła swe przyrzeczenie katechumen. Po drugie, musi on formalnie zadeklarować (słowem, pismem, czy zachowaniem się), że nie uważa się już za chrześcijanina. Bierze się tu pod uwagę zarówno osoby, które zwrócić się w kierunku ateizmu, jak i te, które wybiorą wyznanie niechrześcijańskie (między nimi występuje tylko różnica dogmatyczna). Nie można do tej grupy zaliczać katolików wierzących, choć nie praktykujących, którzy nie zamierzają porzucić wiary^{22,23}. *Ratio legis* przepisu to obrona wiary, która jest fundamentalnym dobrem Kościoła. Apostata wyrządza szkodę całej wspólnotie Kościoła, gdyż staje się raną w organizmie mistycznego Ciała Chrystusa²⁴. Do dokonania przestępstwa konieczna jest wina umyślna (przestępstwo może być popełnione tylko w złym zamiarze) – konieczne jest świadome i dobrowolne wyrzeczenie się wiary chrześcijańskiej, mimo należytego pouczenia o prawdach wiary. Apostazja nie może być popełniona nieumyślnie, należy do przestępstw kierunkowych, konieczny jest więc pewien motyw, czy cel, do którego zmierza sprawca, a takie przestępstwo można popełnić tylko z winy umyślnej^{25,26}. Nie podlega karze, kto nie ukończył szesnastego roku życia, lub działał pod wpływem przymusu fizycznego (kan. 1323 pkt 1 i 3), natomiast kara powinna być złagodzona lub zastąpiona pokutą, jeżeli sprawca jest małoletni, lecz ukończył szesnasty rok życia, lub też gdy działał przymuszony ciężką bojaźnią²⁷. Przewidziane są różne sankcje karne. W przypadku tajnej apostazji karą jest ekskomunika *latae sententiae*. W przypadku apostazji publicznej karą jest nie tylko ekskomunika w chwili dokonania przestępstwa, ale także są usunięci z piastowanego urzędu kościelnego

22 W. Wójcik, J. Krukowski, F. Lempa, *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 r. Księga V. Dobra doczesne Kościoła. Księga VI. Sankcje w Kościele*, Lublin 1987, s. 221.

23 J.W. Syryjczyk, *Apostazja od wiary...*, *op. cit.*, s. 120–121.

24 W. Wójcik, J. Krukowski, F. Lempa, *Komentarz do Kodeksu...*, *op. cit.*, s. 221–222.

25 *Ibidem*, s. 222.

26 J.W. Syryjczyk, *Apostazja od wiary...*, *op. cit.*, s. 143.

27 *Ibidem*, s. 155.

z mocy prawa (kan. 194 § 1 pkt 2). Jeśli zaś chodziłoby o duchownych, mogą być im wymierzone dodatkowo kary ekspiacyjne z kan. 1336 § 1 pkt 1–3. Natomiast ci katolicy, którzy po dokonaniu apostazji trwają w długotrwałym uporze mimo upomnienia przez ordynariusza, lub dają wielkie zgorzienie, nie tylko podlegają ekskomunice *latae sententiae* od chwili dokonania przestępstwa, ale także ordynariusz może dołączyć inne kary, w przypadku duchownego jest to nawet wydalenie ze stanu duchownego²⁸. Zauważalne jest wyraźnie surowsze traktowanie duchownych, inaczej niż w dawniejszym prawie kanonicznym²⁹.

Realizując zasadę wolności wyznania Konferencja Episkopatu Polski Dekretem Ogólnym Konferencji Episkopatu Polski w sprawie wystąpienia z Kościoła oraz powrotu do wspólnoty Kościoła z dnia 7 października 2015 r., uchwalonym na podstawie kan. 455 § 1 KPK w związku z art. 18 Statutu Konferencji Episkopatu Polski, w zgodzie z sugestiami Kongregacji ds. Biskupów wprowadziła procedurę występowania z Kościoła. Przede wszystkim należy zaznaczyć, kto jest uważany za apostatę. Mówi o tym już preambuła dekretu – chodzi o osobę, która porzuca Kościół katolicki, wstępując jednocześnie do niechrześcijańskiej wspólnoty religijnej, lub pozostając poza jakąkolwiek z nich. Wyłączeni są więc konwertyci na inne wyznanie chrześcijańskie. Osoba składająca oświadczenie o wystąpieniu ze wspólnoty Kościoła musi być pełnoletnia i posiadać zdolność do czynności prawnych. Oświadczenie musi być złożone w sposób świadomy i wolny, w formie pisemnej, osobiście. Organem właściwym do przyjęcia oświadczenia jest proboszcz stałego lub tymczasowego miejsca zamieszkania (pkt 1). Oświadczenie musi zawierać dane apostaty, a także datę i parafię chrztu. Musi zawierać wolę, a także motywację wystąpienia z kościoła, oraz informację o dobrowolności dokonania tego aktu i świadomości jego konsekwencji. Musi być ono podpisane przez odstępcę (pkt 2). Po weryfikacji tożsamości składającego oświadczenie proboszcz przeprowadza z nim rozmowę, podczas której stara się rozeznac przyczyny decyzji, a także próbuje go od niej odwieść i rozbudzić w nim na nowo wiarę, działając z miłością i roztropnością. Informuje także o konsekwencjach tego aktu: niemożności sprawowania i przyjmowania sakramentów oraz sprawowania sakramentaliów, zakaz ministerialnego udziału w obrzędach kultu (jak np. pełnienie funkcji

²⁸ W. Wójcik, J. Krukowski, F. Lempa, *Komentarz do Kodeksu...*, *op. cit.*, s. 222.

²⁹ J.W. Syryjczyk, *Apostazja od wiary...*, *op. cit.*, s. 216.

chrzestnego, świadka bierzmowania czy świadka zawarcia małżeństwa), zakaz wykonywania urzędów, posług i zadań w Kościele, zakaz przynależności do publicznych stowarzyszeń, ruchów i organizacji kościelnych i katolickich, niemożność zawarcia małżeństwa bez zezwolenia ordynariusza miejsca, czy pozbawienie pogrzebu katolickiego. Wreszcie proboszcz sprawdza, czy oświadczenie zawiera wszystkie wymagane przez pkt 1–2 elementy (pkt 3 i 13). Jeżeli spełnione są wymogi formalne, a proboszcz nabierze moralną pewność, że decyzja jest wynikiem wolnej i nieprzymuszonej woli, oraz dowodem na zerwanie wspólnoty z Kościołem, zachowuje on oryginał oświadczenia w archiwum parafii, natomiast kopię oświadczenia i świadectwa chrztu przesyła do kurii swojej diecezji (pkt 4). W przypadku zaistnienia wątpliwości proboszcz zwraca się do ordynariusza miejsca (pkt 5). Oświadczenie przesłane drogą pocztową, lub elektroniczną, bądź złożone przed urzędnikiem cywilnym nie wywołuje skutków prawnych. Ordynariusz po weryfikacji oświadczenia poleca proboszczowi parafii chrztu dokonanie wpisu do księgi ochrzczonych. Jeżeli chrzest został udzielony w innej diecezji, przesyła on informację o wystąpieniu danej osoby z Kościoła właściwemu ordynariuszowi miejsca celem dokonania wspomnianego wpisu. Ordynariusz miejsca może zadeklarować zaciągnięcie kary ekskomuniki. Treść wpisu jest następująca: „Dnia w Parafii w złożył/a formalne oświadczenie woli o wystąpieniu z Kościoła katolickiego”. Nie jest wystawiane żadne zaświadczenie o dokonanej apostazji, można jedynie uzyskać świadectwo chrztu z wzmianką o takiej samej treści. Jeżeli oświadczenie wpłynie z diecezji zagranicznej bezpośrednio do parafii, proboszcz powinien skontaktować się ze swoim ordynariuszem miejsca, który podejmie decyzję (pkt 6–12). Apostazja nie powoduje, że odstępca przestaje być katolikiem. Raz ochrzczona osoba pozostaje nim na zawsze, ze względu na niezniszczalny charakter sakramentu chrztu (pkt 15) i zasadę *semel catholicus, semper catholicus*. Wynikają z tego trzy podstawowe konsekwencje. Po pierwsze, dane ochrzczonej osoby nie zostają usunięte z księgi chrztów (dokonywana jest jedynie wspomniana wzmianka). Po drugie, w razie niebezpieczeństwa śmierci może zostać odwieszzone prawo do przyjmowania sakramentów – takiej osobie można udzielić rozgrzeszenia, namaszczenia chorych i Komunii Świętej. Konieczna jest dobrowolna prośba i postawa nawrócenia (pkt 14 w zw. z kan. 1352 § 1 KPK). Wreszcie po trzecie, przewidziana jest procedura powrotu do wspólnoty Kościoła. Konieczne jest złożenie pisemnej prośby do proboszcza. Powinna ona

zawierać dane personalne, informacje o dacie i parafii chrztu, o dacie i miejscu złożenia oświadczenia woli o wystąpieniu z Kościoła. Należy też opisać motywy i okoliczności wystąpienia z Kościoła a także pragnienie powrotu do pełnej wspólnoty z nim. W przypadku uznania, że skruszony odstępcą jest gotowy do powrotu do życia sakramentalnego, proboszcz w jego imieniu występuje do ordynariusza miejsca, gdyż to on może zdjąć z niego karę ekskomuniki. Nie jest napisane, w jaki sposób proboszcz ma dojść do takiego wniosku, można przypuszczać, że sytuacja wygląda podobnie, jak w przypadku apostazji, czyli konieczna byłaby rozmowa i nabranie moralnej pewności. Ordynariusz powinien zająć się również kwestią małżeństwa zawartego przez tą osobę w czasie pozostawania poza wspólnotą Kościoła, niezależnie od formy jego zawarcia, w celu ustalenia jej stanu kanonicznego. O zdjęciu kary i powrocie do wspólnoty Kościoła ordynariusz powiadamia proboszcza parafii chrztu i poleca dokonanie nowej wzmianki: „Dnia powrócił/a do pełnej wspólnoty z Kościołem katolickim”. Możliwe jest również nałożenie na taką osobę stosownej pokuty (pkt 16–18 i kan. 1358 § 2 KPK)³⁰.

Realizacja polskich zasad prawnych dotyczących religii w prawnokanonicznym uregulowaniu apostazji oraz podsumowanie

Pora na analizę zgodności uregulowania prawnokanonicznego z zasadami konstytucyjnymi. Na ogół ludzie stają się członkami Kościoła katolickiego w wieku niemowlęcym, na podstawie decyzji swoich rodziców. Jest to jednak zgodne z Konstytucją, ze względu na prawo rodziców do wychowania dzieci zgodnie z własnymi przekonaniami. Chrzt jest niezbędny do wychowania katolickiego, ze względu na to, że jest sakramentem włączającym do wspólnoty Kościoła (kan. 204 § 1 KPK). Wolność religijna w sensie negatywnym, to jest wolność od religii, uregulowana m.in. w art. 2 pkt 2a Ustawy o gwarancjach wolności sumienia i wyznania, jest zagwarantowana (dla katolików, którzy całkowicie utracili wiarę

³⁰ Uchwała nr 20/370/2015 Konferencji Episkopatu Polski z dnia 7 października 2015 r. dotycząca wydania Dekretu Ogólnego Konferencji Episkopatu Polski w sprawie wystąpień z Kościoła oraz powrotu do wspólnoty Kościoła, Akta Konferencji Episkopatu Polski Nr 27/2015.

chrześcijańską) kościelną procedurą apostazji, unormowaną w omawianym dekrete Konferencji Episkopatu Polski. Problem pojawia się w przypadku konwertytów na inne wyznanie chrześcijańskie. Nie ma procedury, która umożliwiłaby im podobne odnotowanie ich konwersji, a więc *de facto* odejścia od Kościoła katolickiego, w księdze chrztów. Godne rozważenia jest podobne uregulowanie również tej kwestii (w tym samym, lub osobnym dekrete). Co do samej procedury apostazji również można mieć pewne zastrzeżenia. Wydaje się uzasadnione dopuszczenie dokonania apostazji drogą korespondencyjną. W oświadczeniu takim odstępcą zaznaczałby dodatkowo, że zapoznał się z przepisami prawa kanonicznego dotyczącymi apostazji. Ewentualnie można wprowadzić w tym przypadku formę pisemną z notarialnym poświadczeniem własnoręczności podpisu. Do rozważenia jest też forma poświadczenia własnoręczności podpisu przez adwokata kościelnego, by nie łamać autonomii Kościoła (art. 25 ust. 3 Konstytucji, w zw. z art. 11 ust. 1 Ustawy o gwarancjach wolności sumienia i wyznania, art. 2 Ustawy o stosunku Państwa do Kościoła katolickiego w RP i z art. 1 i 5 Konkordatu). Z wspomnianego wcześniej powodu niemożliwa do wprowadzenia jest apostazja w formie oświadczenia złożonego urzędnikowi państwowemu. Nie dość, że złamane zostaną przepisy ustawowe o znaczeniu zasad prawa, to instytucja taka naruszyłaby umowę międzynarodową (Konkordat) i samą Konstytucję. Podsumowując, prawo kanoniczne nie zamyka wiernym drogi do opuszczenia kościoła, niemniej potrzebne byłyby pewne zmiany, by wolność religijna realizowana była w jak największym stopniu, a każdy obywatel pozostawał członkiem danego kościoła, czy związku wyznaniowego tylko z własnej woli.

Bibliografia

Akty prawne i prawnokanoniczne

Kodeks Prawa Kanonicznego, promulgowany 25 stycznia 1983 r. bullą *Sacrae disciplinae leges* papieża Jana Pawła II.

Konkordat między Stolicą Apostolską, a Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r., Dz.U. Nr 51, poz. 318.

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483 z późn. zm.

- Uchwała nr 20/370/2015 Konferencji Episkopatu Polski z dnia 7 października 2015 r. dotycząca wydania Dekretu Ogólnego Konferencji Episkopatu Polski w sprawie wystąpień z Kościoła oraz powrotu do wspólnoty Kościoła, Akta Konferencji Episkopatu Polski Nr 27/2015.
- Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania, Dz.U. 1989 Nr 25 poz. 155 z późn. zm.
- Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej, Dz.U. 1989 Nr 29 poz. 154. z późn. zm.

Opracowania, komentarze i inne źródła

- Biblia to jest Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, Warszawa 1999.
- Bielas L., *Apostazja cesarza Juliana w świadectwach antycznych pisarzy i w nowożytnej historiografii*, Kraków 2001.
- Dyduch J., Góralski W., Górecki E., Krukowski J., Sitarz M., *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*. t. II/1: *Księga II. Lud Boży. Część I. Wierni chrześcijanie. Część II. Ustrój hierarchiczny Kościoła*, Poznań 2005.
- Hemperek P., Góralski W., Przytuła F., Bakalarz J., *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 r. Księga III. Nauczycielskie zadanie Kościoła. Księga IV. Uświęcające zadanie Kościoła*, Lublin 1986.
- Krukowski J., *Konstytucyjny model stosunków między państwem a kościołem w III Rzeczypospolitej*, [w:] *Prawo wyznaniowe w systemie prawa polskiego*, Mezglewski A. (red.), Lublin 2004.
- Pietrzak M., *Prawo wewnętrzne (kanoniczne) Kościołów i związków wyznaniowych w polskim systemie prawnym*, [w:] *Prawo państwowe a prawo wewnętrzne związków wyznaniowych*, Krasowski K., Materniak-Pawłowska M., Stanulewicz M. (red.), Poznań 2010.
- Rakoczy B., *Ustawa o stosunku państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Warszawa 2008.
- Syryjczyk J.W., *Apostazja od wiary w świetle przepisów kanonicznego prawa karnego. Studium prawnohistoryczne*, Warszawa 1984.
- Wójcik W., Krukowski J., Lempa F., *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 r. Księga V. Dobra doczesne Kościoła. Księga VI. Sankcje w Kościele*, Lublin 1987.